

دوفصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ نگری و تاریخ نگاری دانشگاه الزهراء (س)

سال بیست و دوم، دوره جدید، شماره ۱۰، پیاپی ۹۴، پاییز و زمستان ۱۳۹۱

آسیب شناسی پژوهش های سکه شناختی در ایران: مطالعه موردی سکه های ایران باستان

صفورا برومند^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۴/۲۹

تاریخ تصویب: ۱۳۹۱/۱۰/۱۶

چکیده

سکه شناسی از دانش های مکمل مطالعات تاریخی به شمار می رود که کاربرد آن حداقل از حدود صد سال گذشته مورد تأیید پژوهشگران باستان شناس، تاریخ دانان، مورخان تاریخ هنر و دانش های مرتبط دیگر بوده است. سکه ها به دلیل مقاومت فلز به کار رفته در آنها، در برابر تغییرات دما و رطوبت، با تغییرات کم و در بسیاری موارد با کیفیت عالی باقی می ماند. اطلاعات موجود در سکه ها، از جمله نقوش، خطوط، عبارات، شعارها، نمادها و روند تغییر در علائم آنها در مطالعات باستان شناختی، تاریخی، اقتصادی و اجتماعی بسیار اهمیت دارند. با وجود پیشینه ی ایران به عنوان یکی از نخستین سرزمین های مروج سکه و مجموعه های درخور توجه از سکه های ادوار مختلف تاریخ این سرزمین که در موزه ها و مجموعه های خصوصی داخل و خارج از ایران نگهداری می شود، به مطالعات سکه شناختی در ایران به عنوان دانشی مستقل یا مکمل مطالعات تاریخی

۱. استادیار و عضو هیئت علمی پژوهشکده ی تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

کمتر توجه شده است. در این مقاله با توجه به فقر موجود در مطالعات بین‌رشته‌ای، به‌ویژه دانش‌های مکمل مطالعات در حوزه‌ی تاریخ ایران باستان، ضمن مروری بر پیشینه‌ی دانش سکه‌شناسی، با تکیه بر روش SWOT نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌روی مطالعات ایرانی در مورد سکه‌های ایران باستان را آسیب‌شناسی می‌کنیم. نتیجه‌ی این پژوهش نشان‌دهنده‌ی فقدان برنامه‌ی منسجم و علمی برای پژوهش در مورد سکه‌های ایران باستان است، در حالی که زمینه‌های مناسب برای پژوهش مستمر برای تکمیل مطالعات تاریخی پژوهشگران ایرانی و ارائه‌ی دیدگاه‌های نو در حوزه‌ی مطالعات بومی و بین‌المللی سکه‌های ایران باستان فراهم است.

واژه‌های کلیدی: سکه‌شناسی، ایران باستان، مطالعات تاریخی، آسیب‌شناسی.

مقدمه

سکه‌شناسی^۱ دانش مطالعه یا گردآوری پول شامل سکه، پول کاغذی، ژتون و دیگر ابزارهای دادوستد است. (D. P. Simpson, 1975: 395, 399, 686; J. A. Simpson, E. S. C. Weiner, 1989: X \ 598) مطالعات سکه‌شناختی نمونه‌ی درخور توجهی از کاربرد مطالعات بین‌رشته‌ای به شمار می‌رود و بخشی از مطالعات در حوزه‌ی نشانه‌شناسی، زبان‌شناسی، گاهشماری، جغرافی، شیمی و فیزیک نیز به عنوان دانش مرتبط و مکمل سکه‌شناسی مورد توجه قرار گرفته است. سکه‌ها به دلیل مقاومت فلز به کار رفته در آن‌ها، کمتر از دیگر آثار باستانی و تاریخی در برابر تغییرات دما و رطوبت تغییر می‌کنند و در بسیاری موارد با کیفیت عالی باقی می‌مانند، از این رو

۱. Numismatics واژه‌ای است برگرفته از nummi و دیگر مشتقات آن چون nummus یا numisma در زبان لاتین و ریشه‌ی یونانی آن به معنای سکه یا پول. بر این اساس، واژه‌ی سکه‌شناس (Numismatist یا Numismarian) به محققان، مجموعه‌داران و دلالان سکه، اطلاق می‌شود.

اطلاعات نقش بسته بر سکه‌ها در بازشناسی تاریخ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی نقش مهمی ایفا می‌کنند و یکی از منابع مهم در مطالعات تاریخی به شمار می‌روند. گاه برخی برای سرگرمی، به مطالعه‌ی سکه‌ها و ویژگی‌های آن‌ها می‌پردازند. با وجود پیشینه‌ی ایران به عنوان یکی از پیشروان ضرب سکه در جهان و مجموعه‌های درخور توجه و منحصر به فرد سکه در این سرزمین، در مورد سکه‌های ایران باستان مطالعات بومی سکه‌شناسی به صورت علمی و مستمر انجام نشده است، از این رو در پژوهش حاضر ضمن مروری بر پیشینه‌ی دانش سکه‌شناسی در جهان و ایران، وضعیت پژوهش‌های سکه‌شناختی در ایران را با تکیه بر سکه‌های ایران باستان بررسی و آسیب‌شناسی می‌کنیم.

پیشینه‌ی دانش سکه‌شناسی

پیشینه‌ی دانش سکه‌شناسی به عصر باستان بازمی‌گردد و نشانه‌های آن را می‌توان در روم و حدود قرن اول میلادی، بررسی کرد. سوئونیوس ترانکوئیلوس^۱ مورخ رومی (۶۹-۱۲۲ م.) می‌نویسد که ژولیوس سزار، امپراتور روم (۲۷ ق.م - ۱۴ م.) سکه‌های قدیمی را در جشن‌ها هدیه می‌داد (Suetonius Tranquillus, 1913: 241). نکته‌ی مهم کاربرد واژه‌ای برگرفته از معادل لاتین سکه‌شناسی یا *نومیسما* در زبان عربی است که قدیمی‌ترین نشانه‌های آن در کتاب **قاموس** یا **قاموس المحيط** اثر شیخ ابوطاهر فیروزآبادی، ادیب و لغت‌شناس (۸۱۷-۷۲۹ ق.) ایرانی دیده می‌شود. او در این کتاب از واژه‌ی «النُمیُّ» با عنوان وزنه و سکه‌ی سربی یا مسین یاد می‌کند (فیروزآبادی، ۱۳۳۹: بدون شماره صفحه)^۲. یکی از قدیمی‌ترین محققان مسلمان که به معرفی سکه و ویژگی‌های آن می‌پردازد، ابن خلدون، تاریخ‌نگار، جامعه‌شناس و مردم‌شناس تونس (۷۳۲-۸۰۸ ق) است. وی در معرفی زیور و نشان‌های ویژه‌ی پادشاه و سلطان پس از درفش و سریر، از سکه یاد می‌کند و به طور مفصل در این مورد سخن می‌گوید (ابن خلدون، ۱۴۰۸: ۱/۳۲۲).

1. Suetonius Tranquillus

۲. شماره‌ی صفحه ۱۵۰۳ در نسخه دیجیتال کتابخانه‌ی دیجیتالی مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی قم.

از حدود قرن چهاردهم میلادی، اسنادی مرتبط با مطالعه و گردآوری سکه‌ها در دست است. در سال ۱۳۵۵ میلادی فرانچسکو پترارکا^۱، ادیب و شاعر ایتالیایی (۱۳۰۴-۱۳۷۴ م.) که برخی او را پدر علوم انسانی می‌نامند، مجموعه‌ای از سکه‌ها را به شارل چهارم^۲ تقدیم کرد (Ogilvie, 2000: 11-12). در قرن شانزدهم میلادی، کمی پس از ابداع صنعت چاپ توسط گوتنبرگ، گیوم بوده^۳، اندیشمند فرانسوی (۱۴۶۷-۱۵۴۰ م.)، نخستین اثر مکتوب درباره‌ی وزن سکه‌های رومی را با عنوان *De Asse et Partibus eius* (اساس و اجزای آن) تألیف کرد (Crawford, Ligota: 2011: 4). آندره آ فولویو^۴، اندیشمند علوم انسانی (حدود ۱۴۷۰-۱۵۲۷ م.) نیز با تدوین کتاب *Illustrium Imagines* (تصاویر کتاب) با استفاده از تصاویر سکه‌ها، به بررسی تاریخ باستان پرداخت (Fulvio, 1517). در این دوران و در سراسر دوره‌ی رنسانس، گردآوری سکه از سرگرمی‌های متداول اشراف و نجبای اروپا، از جمله ژان دوک دو بری^۵ از اشراف‌زادگان فرانسوی (۱۳۴۰-۱۴۱۶ م.)، ماکسیمیلیان اول^۶ پادشاه آلمان (۱۴۵۹-۱۵۱۹ م.) و ماتیاس کورویوس^۷ پادشاه مجارستان (۱۴۴۳-۱۴۹۰ م.) به شمار می‌رفت و به سرگرمی پادشاهان^۸ معروف بود. در دوران حکمرانی لوئی چهاردهم (۱۷۱۵-۱۶۴۸ م.) پل لوکاس^۹ (۱۶۶۴-۱۷۳۷ م.) تاجر و گردآورنده‌ی آثار قدیمی و تاریخی مأمور شد مجموعه‌ای از سکه‌های اقوام مختلف را گردآوری کند (شیبانی، ۱۳۵۳: ۳۰)؛ بنابراین، به عقیده‌ی برخی محققان سکه‌شناس، از جمله شادروان عبدالله عقیلی، این نخستین گام در حوزه‌ی سکه‌شناسی به مفهوم واقعی بود (عقیلی، ۱۳۸۹: ۵). حدود دویست سال بعد، در اواخر قرن نوزدهم، ارنست بابلون^{۱۰} (۱۸۵۴-۱۹۲۴ م.) از جمله نخستین محققانی بود که در مورد سکه‌ها آثاری تدوین و

1. Francesco Petrarca (Petrarch)
2. Charles IV
3. Guillaume Budé
4. Andrea Fulvio
5. Jean duc de Berry
6. Maximilian I
7. Matthias Corvinus
8. Hobby of Kings
9. Paul Lucas
10. Ernest Babelon

فهرست سکه‌های کتابخانه‌ی ملی پاریس را تنظیم کرد.^۱ همچنین در قرن نوزدهم میلادی، مؤسسات و انجمن‌های متمرکز بر مطالعات سکه‌شناختی، در اروپا و ایالات متحده آمریکا تأسیس شدند؛ از جمله *انجمن سلطنتی سکه‌شناسی*^۲ در بریتانیا (۱۸۳۶ م.)^۳ و *انجمن سکه‌شناسی آمریکا*^۴ در ایالات متحده آمریکا (۱۸۵۸ م.)^۵. انتشار مجله از نخستین فعالیت‌های این دو انجمن بود که تا امروز نیز ادامه دارد. به مرور با تأسیس چنین انجمن‌ها و مؤسساتی، مطالعات سکه‌شناسی به دانشی مستند و مکمل مطالعات باستان‌شناسی، تاریخی، اقتصادی و اجتماعی تبدیل شد.

مطالعه‌ی مستمر در مورد سکه‌های ایران باستان در اروپا و ایالات متحده آمریکا حدوداً از نیمه‌ی قرن نوزدهم میلادی آغاز شد و با گسترش مطالعات باستان‌شناختی و زبان‌شناختی درباره‌ی ایران، به بخشی از پژوهش‌های شرق‌شناسان و ایران‌شناسان تبدیل شد که تا امروز نیز ادامه دارد. کار مشترک تورج دریایی و آندره آگاریبالدی^۶ درباره‌ی کتاب‌شناسی سکه‌های ساسانی و عرب - ساسانی (۱۷۹۳-۲۰۱۰) نمونه‌ای از حجم درخور توجه بخشی از این گونه مطالعات به شمار می‌رود^۷ (Daryae, Gariboldi, 2010).

پیشینه‌ی سکه‌شناسی در ایران

به رغم پیشینه‌ی حداقل چهارصد ساله‌ی دانش سکه‌شناسی در اروپا، سکه‌شناسی در ایران، دانشی جدید و شاید ناآشنا به شمار می‌رود. درباره‌ی پیشینه‌ی این دانش در ایران، اثر مستند و

۱. برای آگاهی بیشتر نک:

Henry Marcel. (1907). *La Bibliotheque Nationale: batiments, collections, organization, Departement des estampes, Departement des medailles et antiques*, Librairie Renouard; H. Laurens.

2. Royal Numismatic Society

۳. برای آگاهی بیشتر ر.ک. <http://royalnumismaticsociety.org/>

4. American Numismatic Society

۵. برای آگاهی بیشتر ر.ک. <http://numismatics.org/About/History>

6. Andrea Garibaldi

7. Touraj Daryae, Andrea Gariboldi, 2010: *A Bibliography of Sasanian and Arab- Sasanian Numismatics (1793-2010)*, UC Irvine & University of Ravenna, <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/eSasanika-20-daryae-garibaldi.pdf>

مستدلی در دست نیست. قدیمی‌ترین نشانه‌های مستند از گردآوری سکه در ایران به دوره قاجار تعلق دارد. به نظر می‌رسد گردآوری آثار قدیمی و عتیقه و تهیه سکه‌های قدیمی از سرگرمی‌های برخی کارگزاران سیاسی و اقتصادی یا نمایندگان اجتماعی و فرهنگی اروپایی و آمریکایی مقیم ایران، از جمله هیاسنت لویی رابینو بورگوماله^۱ (۱۸۷۷-۱۹۵۰ م.)، بوده است.^۲ از نخستین گردآورندگان و مجموعه‌داران سکه در ایران می‌توان محمد حسن خان اعتمادالسلطنه (۱۳۱۳-۱۲۵۶ ق.)، وزیر انطباعات ناصرالدین شاه را نام برد. وی که از نخستین دانش‌آموخته‌های علم تاریخ به شیوه جدید عصر خود بود، به گردآوری و بررسی سکه‌های قدیمی علاقه‌مند بوده است (روزنامه‌ی خاطرات اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۳: صفحات مکرر). او نخستین بار در کتاب *المآثر و الآثار*، ضمن معرفی پیشرفت‌ها در دوران حکمرانی ناصرالدین شاه قاجار، از انتشار علم *نومیسما تیک* در ایران یاد می‌کند. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۰: ۱/۱۳۷ و ۱۳۸). اعتمادالسلطنه در کتاب *درالتیجان فی تاریخ بنی‌الاشکان* با موضوع تاریخ اشکانیان نیز فصلی را به معرفی سکه‌های آن دوران اختصاص می‌دهد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۱: ۷۹-۱۰۳).

انتشار مقاله‌ی احمد کسروی با عنوان «سکه یا سند تاریخی مهم» در شماره‌ی چهارم مجله‌ی *ارمغان* در تیر ماه سال ۱۳۱۱، یکی از نخستین رویکردها برای معرفی دانش سکه‌شناسی در ایران بود. وی در مقدمه‌ای کوتاه، به اهمیت سکه در مطالعات تاریخی اشاره می‌کند (کسروی، ۱۳۱۱: ۲۲۵). یک سال بعد، کسروی مجله‌ی *پیمان* را منتشر کرد و در برخی شماره‌های آن به انتشار برخی مقالات با موضوع سکه‌شناسی پرداخت (کسروی، ۱۳۱۲: ۲۲-۲۴). با تأسیس موزه‌ی ایران باستان در سال ۱۳۱۶^۳ و ایجاد بخش سکه‌ها و مهرها به سرپرستی شادروان ملکه ملکزاده (بیانی) در سال ۱۳۱۷، مطالعات سکه‌شناختی به صورت علمی و مستمر آغاز شد. نمایش سکه‌ها در موزه‌ی ایران باستان نیز مقدمات آشنایی عامه‌ی مردم با اهمیت و نقش سکه‌ها در مطالعات

1. Hiacinthe Louis Rabino Borgomale

۲. برای آگاهی بیشتر نک به دیباچه‌ی وی در مشیری، محمد. (۱۳۵۳). *آلبوم سکه‌ها، نشان‌ها و مهرهای پادشاهان ایران از سال ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸*. تهران: مؤسسه‌ی سکه‌شناسی ایران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر. صص ۵-۶. مقدمه‌ی محمد مشیری بر این کتاب در صص ۷-۸ و مقاله‌ی رابینو در این مقدمه در صص ۱۰-۱۳.

3. <http://www.nationalmuseumofiran.ir/webforms/fa/general/about.aspx>

تاریخی را فراهم کرد (هنر و مردم، ۱۳۵۲: ۸۱). برخی مقالات پراکنده نیز با موضوعات مرتبط با سکه‌شناسی در مجلات منتشر می‌شدند؛ از جمله مقالات مجید موقر با عناوینی چون «فواید معنوی سکه‌شناسی» که در مجله‌ی مهر چاپ شد (موقر، ۱۳۳۱: ۴۳-۴۶). تأسیس موزه‌ی سکه‌ی بانک سپه در سال ۱۳۴۲ به عنوان نخستین موزه‌ی تخصصی سکه در ایران و خاورمیانه، گامی دیگر در معرفی مطالعات سکه‌شناسی در ایران بود. انتشار مقالات تخصصی درباره‌ی سکه‌های ایران نیز از دهه‌ی ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ کمابیش ادامه یافت و سکه‌شناسی به عنوان دانش مکمل مطالعات تاریخی مورد توجه قرار گرفت.^۱ از نخستین مقالات درباره‌ی سکه‌های ایران که در آن به سکه‌های ایران باستان اشاره شده است، مقالات یحیی ذکاء بود که در سال‌های ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲ در مجله‌ی هنر و مردم منتشر شد. اما مقالات ملکه ملکزاده (بیانی) در مجله‌ی بررسی‌های تاریخی در سال‌های ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۴، مقاله‌ی ابوالفتح قهرمانی در قالب گفت‌وگو با دکتر شمس‌الدین جزایری با موضوع معرفی سیر تحول و تکامل سکه‌ها از دیرباز تا صدر اسلام و مقالات چراغعلی اعظمی سنگسری در مجله‌ی هنر و مردم در سال‌های ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰، به صورت متمرکز به بررسی سکه‌های ایران باستان اختصاص داشتند.^۲ تأسیس مؤسسه‌ی سکه‌شناسی ایران در ۲۶ دی ۱۳۵۲ توسط محمد مشیری با هدف تحقیق و بررسی درباره‌ی سکه‌های ایران و ارتباط با مجامع سکه‌شناسی، دانشگاه‌ها و موزه‌های ایران، مقدمات ارتباط بیشتر علاقه‌مندان به دانش سکه‌شناسی را فراهم کرد. گردآوری کتاب‌ها، مقالات، ایجاد کتابخانه، تهیه‌ی بایگانی تصاویر، تهیه‌ی ابزار سکه‌شناسی، تجدید چاپ کتاب‌های نایاب، مطالعات جدید و فراهم کردن مقدمات انتشار مجله‌ی سکه و تاریخ به عنوان اهداف این مؤسسه معرفی شدند (مشیری، ۱۳۵۴: ۲۱۹-۲۲۱).

یکی از نخستین آثار تخصصی درباره‌ی سکه‌های ایران باستان که در ایران تألیف شد، کتاب تاریخ سکه از قدیم‌ترین ازمینه تا دوره اشکانیان، اثر ملکه ملکزاده (بیانی) بود که در سال ۱۳۵۵ منتشر شد. جلد دوم این اثر با موضوع سکه‌های اشکانی (پارتی) نیز در سال ۱۳۵۷ منتشر شد. در

۱. برای آگاهی بیشتر ر. ک مقالات متعدد در مجله‌ی هنر و مردم، بررسی‌های تاریخی، فرهنگ ایران باستان و گوهر.

۲. مقالات در فهرست منابع معرفی شده‌اند.

این بین، پژوهش مداوم شادروان سید جمال ترابی طباطبایی در حوزه‌ی سکه‌شناسی، مقدمات فعالیت بیشتر در عرصه‌ی مطالعات سکه‌های ایران را فراهم کرد و این امر در جلب توجه محققان و سکه‌شناسان به مطالعات در مورد سکه‌های ایران باستان تأثیر بسیار داشت.^۱ کمابیش از حدود دهه‌ی ۱۳۶۰، در گردهمایی خصوصی مجموعه‌داران، علاقه‌مندان و پژوهشگران دانش سکه‌شناسی، آرای مختلف در این عرصه رد و بدل شد. شادروان و دود سیدی از جمله نخستین سکه‌شناسانی بود که در این دوران درصدد ایجاد انجمن سکه‌شناسی برآمد. مقالات فریدون آوزمانی با موضوع بررسی سکه‌های ساسانی از جمله معدود مطالعات سکه‌های ایران باستان بود که از خرداد ۱۳۶۸ تا دی ۱۳۶۹ در شماره‌های ۳۱۳ تا ۳۲۲ ماهنامه‌ی فروهر منتشر شدند. دو مقاله‌ی پرتوی بر دوران تاریک فرمانروایی پوران‌دخت و نگرشی بر بازتاب‌های اجتماعی دین بر سکه‌های ایران از دیگر آثار فریدون آوزمانی به شمار می‌روند که در سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۷ در مجله‌ی وهومن منتشر شدند. سعید سلیمانی، سکه‌شناس و پژوهشگر تاریخ ایران نیز با تولید برنامه‌ی رادیویی با عنوان *از سارد تا طهران در برنامه‌ی از هامون تا ارس* که در سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۷ از رادیو ایران - صدای جمهوری اسلامی ایران - پخش شد، زمینه‌ی مناسب برای آشنایی مخاطبان رادیو و علاقه‌مندان به مباحث تاریخی را با دانش سکه‌شناسی و اهمیت آن فراهم کرد. مطالب بیش از یک سال این برنامه به معرفی سکه‌های ایران باستان اختصاص داشت. سرانجام تأسیس تماشاگاه پول (موزه‌ی پول) به عنوان نخستین موزه‌ی تخصصی پول در سال ۱۳۷۶ و متعاقب آن برگزاری سخنرانی‌ها و نشست‌های ماهانه با حضور متخصصان مطالعات سکه‌شناختی و علوم مرتبط دیگر، گام مؤثری در عرصه‌ی پژوهش‌ها و مطالعات سکه‌شناختی در ایران بود (یلفانی، ۱۳۷۸: ۲۹؛ همان: ۱۳۹۰: ۹۸-۹۹) که با انتقال موزه به مجموعه‌ی ارم این فعالیت‌ها را کد باقی ماند.

۱. اگرچه بیشتر آثار شادروان سید جمال ترابی طباطبایی بر سکه‌های دوران اسلامی متمرکز است، مقدمه‌ی او بر سکه‌شناسی، مبین تسلط وی بر مطالعات سکه‌های ایران باستان است. برای آگاهی بیشتر نک کتاب *سکه‌های ماشینی ایران و مقدمه‌ای بر سکه‌شناسی*. تهران: انتشارات فروغ آزادی. صص ۱۶۹-۲۴۰.

کتابشناسی سکه، اثر فرامرز طالبی و فرزانه قائینی که در سال ۱۳۷۳ منتشر شد، کمابیش وضعیت مطالعات سکه‌شناختی با موضوع تاریخ ایران باستان را تا دهه‌ی ۱۳۷۰ نشان می‌دهد. در این اثر ۱۲۲ عنوان شامل مدخل، مقاله، گزارش و کتاب مرتبط با سکه‌های ایران پیش از اسلام معرفی شده است. اطلاعات موجود در این کتابشناسی از کتاب‌ها و مقالات تا سال ۱۳۷۱ استخراج شده است، اما بررسی موجود نشان می‌دهد که برخی مقالات این دوره، در این کتابشناسی معرفی نشده‌اند. برای بررسی موردی مطالعات سکه‌های ایران باستان، ۱۲۲ عنوان ارائه شده در این کتابشناسی را به عنوان جامعه‌ی آماری در نظر گرفتیم. گذشته از چند عنوان که به یک مقاله، گزارش یا کتاب ارجاع داده شده است، توزیع فراوانی عناوین مرتبط با سکه‌شناسی ایران باستان در این کتابشناسی به شرح زیر است:

ردیف	اثر	تخصصی سکه‌شناسی	تاریخی
۱	مقاله	۲۲	۲۷
۲	مدخل	۱۲	۶
۳	گزارش	۱	۳
۴	کتاب	۲	۳۴

آمار به دست آمده از ضعف مطالعات تخصصی سکه‌شناختی تا آغاز دهه‌ی ۱۳۷۰ حکایت می‌کند. این روند طی دو دهه‌ی بعد نیز بدین منوال بوده است و آثار انگشت‌شمار با موضوع سکه‌های ایران باستان به صورت مقاله یا کتاب تخصصی منتشر شده است.

وضعیت موجود

در حوزه‌ی آموزش سکه‌شناسی، این موضوع به عنوان یکی از چهارده فصل^۱ کتاب تاریخ‌شناسی در مقطع پیش‌دانشگاهی رشته‌ی علوم انسانی تدریس می‌شود. این درس حدود ۱۵ سال است که به عنوان مکمل دروس تاریخ سال‌های گذشته طراحی شده است و استفاده از وسایل کمک آموزشی از ضرورت‌های این درس به شمار می‌رود. ۹ صفحه از کتاب تاریخ‌شناسی و ۳/۵ نمره از ۲۰ نمره‌ی این درس، به مبحث سکه‌شناسی اختصاص دارد. در این بخش مباحث کلی سکه‌شناسی مطرح می‌شود. با توجه به برخی مشکلات در برقراری ارتباط بین دانش‌آموزان با درس تاریخ، برای بررسی میزان کارایی موضوع سکه‌شناسی در آموزش تاریخ در سطح دبیرستان، از دبیران مدرس این درس نظرسنجی به عمل آوردیم. با توجه به پراکندگی جامعه‌ی نمونه، نمونه‌برداری همگون^۲ مبتنی بر اخذ داده‌ها را از طریق مصاحبه‌ی حضوری با دبیران انجام دادیم که به طور مستمر با آموزش این درس ارتباط داشتند. در ادامه‌ی این بررسی و برای تکمیل نواقص داده‌های موجود، از طریق پرسشنامه نیز نظرسنجی انجام دادیم. به علت گستردگی جامعه‌ی نمونه‌ی دبیران، علاوه بر روش نمونه‌برداری همگون، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای^۳ و انباشتی^۴ نیز استفاده کردیم. طی این نظرسنجی، پاسخگویان بر این موضوع اتفاق نظر داشتند که بهترین زمان ارائه‌ی این درس، سال اول متوسطه است. ۸۷ درصد پاسخ دبیران به پرسش‌های مطرح شده نشان‌دهنده‌ی تأثیر این مبحث در پویایی آموزش درس تاریخ، برقراری ارتباط مناسب با تاریخ از طریق این درس، امکان استفاده از سکه به عنوان ابزار کمک آموزشی و علاقه‌مندی دانش‌آموزان برای پژوهش است. ۷۵ درصد پاسخگویان به این نظرسنجی معتقد بودند که به

۱. فصل‌های دیگر این کتاب عبارت‌اند از: انسان و تاریخ، زمان و اهمیت آن در تاریخ، جغرافیا بستر تحولات تاریخی، دنیای پر رمز و راز افسانه‌ها و حماسه‌ها، آثار باستانی، مرز تاریخ و روشن تاریخ، هنر و تاریخ، ادبیات و تاریخ، سفرنامه، گشت و گذار در سرزمین‌ها، زندگی‌نامه‌ها و تاریخ، اسناد تاریخی، نشریه‌ها و تاریخ‌نویسی، مورخان و تاریخ ایران و مورخان و تاریخ جهان.

2. Homogeneous
3. Cluster Sampling
4. Snowball

تدریس مباحث سکه‌شناسی ارائه شده در این کتاب تسلط دارند و ۹۸ درصد تمایل داشتند که در صورت تشکیل کارگاه سکه‌شناسی در این جلسات شرکت کنند.

در مقطع آموزش عالی، واحد درسی شناخت سکه و مهر و تابلت برای دانشجویان مقطع کارشناسی پیوسته باستان‌شناسی در ۴ واحد ارائه می‌شود. «شناخت روش مبادلات تجاری در روزگاران باستان و پیدایش سکه و معیار آن در دوران مختلف» از اهداف این درس است. (مشخصات کلی برنامه و سرفصل کارشناسی پیوسته باستان‌شناسی، ۵۱). گذشته از آشنایی دانشجویان با سکه‌های ادوار تاریخی ایران تا زمان زنده‌ی، «تجزیه و تحلیل برخی نقوش سکه‌ها که به طور سمبلیک در دوران مختلف اسلامی وجود دارد و تأثیر این نقوش از نظر سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هر دوره» از سرفصل‌های این واحد درسی به شمار می‌روند (همان). این واحد درسی در سرفصل دروس دوره‌ی کارشناسی ناپیوسته‌ی باستان‌شناسی ارائه نمی‌شود. واحد درسی شناخت سکه، مهر و الواح باستانی (تابلت) از دروس پایه و مشترک با دیگر گرایش‌های باستان‌شناسی دوره‌ی کارشناسی ارشد زبان‌های باستان و بین‌النهرین به شمار می‌رود و در دو واحد ارائه می‌شود. هدف این درس «آشنایی با مهرها و گل‌نوشته‌های بین‌النهرین، به‌ویژه از نظر نقوش و خطوط روی آن‌ها» توصیف شده است. آشنایی با مسکوکات عصر هخامنشی، اشکانی، الیمایی و ساسانی، آشنایی و بررسی طریقه‌ی ضرب مسکوکات در دوران تاریخی (سرسکه‌ها) و آلیاژهای سکه‌های طلا، نقره و مس، تجزیه و تحلیل عیار سکه‌ها از نظر اقتصادی و روابط تجاری از سرفصل‌های این درس به شمار می‌روند (مشخصات کلی برنامه و سرفصل کارشناسی ارشد زبان‌های باستانی ایران و بین‌النهرین: ۱۰، ۲۵). گفتنی است که شادروان ملکه ملکزاده (بیانی) تدریس واحد درسی شناخت سکه، مهر و الواح باستانی (تابلت) را از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۷ در گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران برعهده داشته است (به یاد عزیزی سفر کرده، ۱۳۷۸: ۷۶). ترجمه‌ی کتاب تاریخ سکه‌های ایران در دوران هخامنشی اثر ارنست بابلون، سکه‌شناس فرانسوی (۱۸۵۴-۱۹۲۴ م.) به عنوان تنها اثر در مورد سکه‌های هخامنشی در ایران و تدوین کتاب تاریخ سکه از قدیمی‌ترین ازمینه تا دوره ساسانیان، از فعالیت‌های دیگر ایشان در عرصه‌ی مطالعات سکه‌شناسی به شمار می‌رود.

در حال حاضر مطالعات درباره‌ی سکه‌های ایران باستان و ادوار تاریخی دیگر ایران را در سه شاخه‌ی اصلی موزه‌ها، مراکز پژوهشی و مطالعات آزاد و زیرمجموعه‌های آن‌ها باید دنبال کرد.

۱- موزه‌ها: این بخش شامل موزه‌های تخصصی سکه و موزه‌های عمومی یا موزه‌هایی است که سکه‌ها بخشی از آثار آن‌ها به شمار می‌روند.

الف- موزه‌های تخصصی: موزه‌های تخصصی به نمایش سکه‌ها اختصاص دارند. مطالعات سکه‌شناسی در این موزه‌ها محدود و مقطعی است و حاصل این مطالعات به صورت گزارش‌های داخلی یا بانک اطلاعات فیزیکی سکه‌ها، ارائه شده است. این موزه‌ها عبارت‌اند از:

موزه‌ی سکه‌ی بانک‌سپه: این موزه که یکی از مهم‌ترین موزه‌های سکه در خاورمیانه است، در سال ۱۳۴۲ تأسیس شد. در این موزه، مجموعه‌ی درخور توجهی از قدیمی‌ترین سکه‌های ایران و جهان نگهداری می‌شود. اطلاعات کلی درباره‌ی تاریخچه و برخی سکه‌های این مجموعه در وبسایت موزه وجود دارد.

گنجینه‌ی نمبر، اسکناس و مسکوکات آستان قدس رضوی: این گنجینه که دومین گنجینه‌ی تخصصی در مجموعه موزه‌های آستان قدس رضوی به شمار می‌رود، در سال ۱۳۶۹ افتتاح شده است. در این گنجینه بیش از ۷۰۰۰ سکه نگهداری می‌شود که بیش از چهارصد سکه در سالن گنجینه به نمایش درآمده است. میزان سکه‌های موجود در خزانه‌ی این گنجینه رو به افزایش است و سالانه مجموعه‌ای از سکه‌ها به این موزه اهدا می‌شود. بخشی از مطالعات درباره‌ی سکه‌های این مجموعه در «اداره‌ی پژوهش و معرفی آثار» و بخش دیگر در یکی از گروه‌های شش‌گانه‌ی «اداره‌ی پژوهش و معرفی» انجام می‌شود.

تماشاگه پول: این موزه نخستین موزه‌ی تخصصی و دائمی سکه و اسکناس در ایران است که در سال ۱۳۷۶ افتتاح شد. در این مجموعه ۱۴۰۰ سکه و ۷۵۰ قطعه اسکناس به نمایش درآمده بود. تماشاگه پول به عضویت کمیته‌ی بین‌المللی موزه‌های پول و بانکداری^۱ (ICOMON) نیز پذیرفته شد. این موزه از آغاز سال ۱۳۸۵ به محل جدید در پارک ارم منتقل شد. مجموعه‌ی

1. International Committee of Money and Banking Museums,
<http://www.icomon.org/en/membership/10/icom-and-icomon>.

ارزشمندی از سکه‌های ایران باستان در این موزه نگهداری می‌شود. بانک اطلاعات سکه‌ها تهیه شده است و کتابخانه‌ی تخصصی موزه نیز دایر است.

موزه‌ی سکه‌ی ضرابخانه‌ی کرمان: این موزه که در ضرابخانه‌ی عصر صفوی واقع شده، از سال ۱۳۷۰ افتتاح شده است و مجموعه‌ای از ابزار ضرب سکه و بیش از ۵۰۰ سکه از ادوار تاریخی ایران در آن به نمایش در آمده است.

ب- موزه‌های عمومی: موزه‌های عمومی موزه‌هایی هستند که سکه‌ها بخشی از آثار آن‌ها به شمار می‌روند. موزه‌ی چهلستون اصفهان، موزه‌ی چهلستون قزوین، موزه‌ی گناباد، موزه‌ی مراغه، موزه‌ی مشکین شهر، موزه‌ی شاهچراغ و بقعه‌ی شیخ صفی‌الدین اردبیلی، موزه‌ی یزد و ... از جمله موزه‌های عمومی هستند. مهم‌ترین موزه‌های عمومی با مجموعه‌های سکه‌ی شاخص عبارت‌اند از:

موزه‌ی ملی ایران: بخش سکه‌های موزه‌ی ملی ایران از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین مراکز نگهداری سکه‌ها در ایران است که مجموعه درخور توجهی از سکه‌های نفیس ایران باستان را در بر دارد. سکه‌ها در مجموعه‌ی مهر و سکه‌ی موزه مطالعه می‌شوند. از جدیدترین و مهم‌ترین فعالیت‌های این موزه، طرح بررسی سکه‌های ساسانی موزه‌ی ملی ایران است که در قالب طرح مشترک بین این موزه با موزه‌ی بریتانیا و مؤسسه‌ی مطالعات ایرانی بریتانیا به پایان رسیده است. حاصل مطالعه‌ی ۴۵۰۰ سکه، با عنوان *سکه‌های ساسانی: مجموعه سکه‌های ساسانی موزه‌ی ملی ایران* در دو جلد منتشر شده است.^۱ در حال حاضر، بخش سکه‌های موزه‌ی ملی ایران با مؤسسه‌ی سکه‌شناسی و مطالعات پول دانشگاه وین، مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا، کتابخانه‌ی ملی پاریس، موزه‌ی ملی برلین، انجمن سکه‌شناسی آمریکا، مؤسسه‌ی آفریقا و شرق ایتالیا و آکادمی

1. V. S. Curtis, M. E. Askari, E. J. Pendleton, R. Hodges, A –A Safi, 2010: *Sasanian Coins. A Sylloge of the Sasanian Coins in the National Museum of Iran (Muzeh Melli Iran)*, Tehran. Volume 1. Ardashir I – Hormizd IV. Royal Numismatic Society Special Publication No. 47. London; V. S. Curtis, M. E. Askari, E. J. Pendleton (2012), *Sylloge of the Sasanian coins in the National Museum of Iran: Volume 2 (Khusrau II - Yazgard III)*, Royal Numismatic Society Special Publication, London.

علوم اتریش در طرح مجموعه سکه‌های اشکانی (پارتی)^۱ همکاری می‌کند. حاصل این مطالعات در مجموعه‌ای ۹ جلدی به عنوان یکی از کامل‌ترین منابع برای سکه‌های اشکانی منتشر خواهد شد.

موزه ملی ملک: یکی از مجموعه‌های شش‌گانه‌ی این موزه به سکه اختصاص دارد. کتاب سکه‌های ایران زمین، مجموعه سکه‌های مؤسسه‌ی کتابخانه و موزه ملی ملک از دوره‌ی هخامنشی تا پایان دوره‌ی پهلوی، کاتالوگی از سکه‌های این موزه است که در سال ۱۳۹۰ منتشر شده است. برگزاری نشست‌ها با موضوع سکه‌شناسی نیز از جدیدترین فعالیت‌های این موزه به شمار می‌رود که از زمستان سال ۱۳۹۱ آغاز شده است.

۲- مراکز پژوهشی: این بخش شامل پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و پژوهشکده‌ی تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی می‌شود.

پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون: بخشی از فعالیت پژوهشی پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی به مطالعه‌ی سکه‌ها مرتبط می‌شود. گروه متون اسلامی این پژوهشکده، پژوهش درباره‌ی سکه‌ها و مهرهای دوره‌ی اسلامی و تدوین بانک اطلاعاتی کتیبه‌ها، سکه‌ها، مهرها و گورنیشته‌ها را بر عهده داشته است و بدین ترتیب، در مورد سکه‌های ایران باستان پژوهشی به عمل نیامده است.

پژوهشکده‌ی تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی: از سال ۱۳۸۹ مطالعات مستمر سکه‌شناختی به عنوان بخشی از فعالیت پژوهشی پژوهشکده‌ی تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی آغاز شده است. تدوین و تکمیل دو طرح پژوهشی *نشانه‌شناسی سکه‌های اشکانی و نشانه‌شناسی سکه‌های ساسانی* اثر صفورا برومند، برگزاری سلسله نشست‌ها و سخنرانی‌های ماهانه با موضوعات مرتبط با سکه‌شناسی از سال ۱۳۸۹ و دعوت از متخصصان و پژوهشگران این حوزه برای هم‌اندیشی در این خصوص، از دیگر فعالیت‌های پژوهشکده‌ی تاریخ به شمار می‌روند. این نشست‌ها زمینه‌ی برگزاری سخنرانی‌ها و نشست‌های معدود در دیگر مراکز

1. Sylloge Nummorum Parthicorum (SNP).

پژوهشی، از جمله پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام^۱، موزه‌ی ملی ایران^۲ و موزه‌ی ملی ملک را فراهم کردند.

۳- مطالعات آزاد: این بخش شامل مطالعات محققان و مجموعه‌داران است و

محققان و شیوه‌ی پژوهش آن‌ها را می‌توان در سه گروه زیر در نظر داشت:

الف- محققانی که به صورت تخصصی و متمرکز به مطالعات سکه‌شناسی می‌پردازند. تعداد این محققان انگشت شمار است و در سال‌های اخیر بخشی از حاصل مطالعات آن‌ها درباره‌ی سکه‌های ایران باستان منتشر شده است؛ از جمله فریدون آورزمانی که کتاب مشترک او با علی‌اکبر سرفراز با عنوان *سکه‌های ایران* به عنوان منبع اصلی درس سکه‌شناسی در مقطع کارشناسی رشته‌ی باستان‌شناسی تألیف شده و بخشی از آن به معرفی سکه‌های ایران باستان اختصاص دارد.^۳ از حسن پاکزادیان نیز آثاری چون *تاریخ و گاهشماری در سکه‌های ساسانی*، *سکه‌های الیمایی*، *راهنمای معلم در بررسی موضوعی سکه‌های ایران*، *تاریخ و گاهشماری در سکه‌های اسپهبدان و حکام عرب تبرستان*، *بررسی و تحلیل تاریخ‌های نقر شده بر مسکوکات تبرستان*، *تاریخچه پیدایش خط، اعداد و تاریخ‌گذاری در سکه‌ها و کتیبه‌ها* منتشر شده است.^۴

ب- محققان و دانشجویانی که از سکه‌شناسی به عنوان دانش مکمل مطالعات تاریخی یا باستان‌شناسی استفاده می‌کنند که در بیشتر موارد به علت فقدان مهارت‌های سکه‌شناسی، مطالعات آن‌ها ناقص یا نادرست است. اما از معدود آثار و پژوهش‌های بین‌رشته‌ای دانشجویان در مورد سکه‌های ایران باستان، مقاله‌ی «*نشانه‌شناسی سکه‌های ایران باستان*» اثر ماندانا علی‌پور است که با رویکردی نشانه‌شناختی نمادهای برخی از این سکه‌ها را بررسی کرده است و حاصل کار، از نگاهی پژوهش‌محور به سکه‌های ایران باستان حکایت می‌کند.

۱. برای آگاهی بیشتر ر.ک: <http://www.pte.ac.ir/Show.php?SID=673>

۲. برای آگاهی بیشتر ر.ک: <http://www.banksepah.ir/module/News/Shownews/page-1301.aspx?NewsId=1169>

۳. برای آگاهی بیشتر از دیگر آثار ایشان نک: فهرست منابع.

۴. آثار وی در فهرست منابع معرفی شده است.

ج- گذشته از محققان، مجموعه‌داران نیز به پژوهش در حوزه‌ی سکه‌های ایران باستان می‌پردازند. این گروه به صورت تخصصی به گردآوری گروه خاصی از سکه‌ها علاقه دارند و در برخی موارد بهترین نمونه‌های موجود از سکه‌ها به آن‌ها تعلق دارد. بیشتر این مجموعه‌داران از صاحب‌نظران مطالعات سکه‌شناختی محسوب می‌شوند. حاصل مطالعات آن‌ها نیز به‌ندرت منتشر می‌شود و مجموعه‌داران دیگر، بیشتر در گردهمایی‌ها و نشست‌ها از حاصل یافته‌های یکدیگر مطلع می‌شوند.

طی دهه‌ی اخیر، بخشی از حاصل مطالعات این سه گروه در قالب مقاله و کتاب منتشر شده است؛ از جمله انتشار دوفصلنامه‌ی *نامه ایران باستان* طی ۱۲ سال اخیر، زمینه را برای انتشار مقالات درباره‌ی سکه‌های ایران باستان فراهم کرد. *گاهنامه‌ی (ماهنامه) سکه* نیز به همت محققانی چون سعید سلیمانی، حسن پاکزادیان، فریدون آورزمانی و محسن ولوی در دو شماره‌ی رسمی (اسفند ۱۳۸۱ و مرداد ۱۳۸۲) منتشر شد. در سال‌های اخیر برخی آثار به صورت کاتالوگ سکه‌های ایران منتشر شده است؛ از جمله کتاب *سکه‌های ایران زمین* شامل سکه‌های موزه‌ی ملک که پیش‌تر به آن اشاره کردیم. کتاب *سکه‌های ایران قبل از اسلام* نیز شامل مجموعه سکه‌های موزه‌ی موقوفه‌ی میرزا محمد کاظمینی در یزد است که توسط امین امینی گردآوری شده است. اثر دیگر وی *تاریخ و سکه در پایان امپراتوری ساسانی* است که شامل کلیاتی درباره‌ی سکه‌های این دوره است. از جدیدترین کتاب‌های منتشر شده در حوزه‌ی سکه‌شناسی ایران *سکه‌های اشکانی: بازنگری تاریخ و سکه‌شناسی اشکانیان*، اثر کیارش غلامی است.^۱ اما مطالب ارائه شده در این دو اثر با مطالعات دهه‌های اخیر تفاوت چندانی ندارد. شماره ۱۷۸ کتاب *ماه تاریخ و جغرافیا* (زمستان ۱۳۹۱) نیز به موضوع منبع‌شناسی و سکه‌شناسی ایران باستان اختصاص یافت.^۲ گفت‌وگوی دکتر محمد تقی ایمان‌پور، دکتر روزبه زرین کوب و دکتر حسن رضائی باغبیدی^۳ و مقالات دیگر درباره‌ی معرفی و نقد کتاب‌های ارائه شده در این مجلد،

۱. غلامی، کیارش. (۱۳۹۲). *سکه‌های اشکانی: بازنگری تاریخ و سکه‌شناسی اشکانیان*. تهران: انتشارات پازینه.

۲. ویژه منبع‌شناسی و سکه‌شناسی ایران باستان. ش ۱۷۸. س ۱۶.

۳. همان. «منبع‌شناسی با تکیه بر سکه‌شناسی ایران باستان». ۱۰-۱۹.

نشان‌دهنده‌ی رکود مطالعات علمی ایرانی در حوزه‌ی سکه‌شناسی بود. کتاب دو جلدی در دست تدوین سکه‌های ایران از آغاز تا حمله مغول، اثر دکتر حسن رضائی باغبیدی نیز از جدیدترین آثار در عرصه‌ی مطالعات ایرانی در حوزه‌ی سکه‌شناسی خواهد بود که بخشی از آن به سکه‌های ایران باستان اختصاص دارد.^۱

با وجود پیشینه‌ی ایران در ضرب سکه، دسترسی به مجموعه‌های ارزشمند سکه‌های ایران باستان که در موزه‌های ایران و جهان نگهداری می‌شود و امکان طرح مباحث نو در عرصه‌ی مطالعات ایران باستان مبتنی بر بن‌مایه‌ی علمی، مرور مطالعات سکه‌شناختی از فقدان مطالعات مستمر و هدفمند حکایت می‌کند. بیشتر آثار موجود ترجمه یا اقتباسی از آثار غیرایرانی هستند و دیدگاهی نو ندارند، در حالی که دیدگاه‌ها و یافته‌های برخی محققان و سکه‌شناسان متخصص ایرانی از جمله شادروان دکتر فرهنگ خادمی ندوشن،^۲ غلامرضا فرهاد آثار،^۳ ملک ایرج

۱. برای آگاهی بیشتر ر.ک: <http://www.cgie.org.ir/fa/news/3275>

۲. برای آگاهی بیشتر از آثار وی ر.ک.

http://www.modares.ac.ir/Schools/hum/Academic_Staff/rtd/~khademif/3

۳. برای آگاهی بیشتر از آثار وی ر.ک:

G. R. F. Assar, 2000: *Recent Studies in Parthian History: Part I*, "The Celator", 14:12, 6-22.

G. R. F. Assar, 2001a: *Recent Studies in Parthian History: Part II*, "The Celator", 15:1, 17-27, 41.

G. R. F. Assar, 2001b: *Recent Studies in Parthian History: Part III*, "The Celator", 15:2, 17-22.

G. R. F. Assar, 2003a: *A Revised Parthian Chronology of the Period 141-145 BC*, 1-94. Only available on PDF file at <http://groups.Yahoo.com/group/Iranica-L/files/Parthians/CompositeRevised.doc>

G. R. F. Assar, 2003b: *Parthians Calendar at Babylon and Seleucia on the Tigris*, "Iran", 41, 171-191.

G. F. Assar, 2004: *Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers. I*, "Parthica", 6, 69-93.

G. F. Assar, 2005a: *The Genealogy of Parthian King Sinatruces (93/2-69/8 BC)*, "The Journal of the Classical and Medieval Numismatic Society", 6:2, 16-33.

G. F. Assar, 2005b: *A Revised Parthian Chronology of the Period 165-91 BC*, "Electrum", 11, 87-158.

مشیری^۱ و حاج مهدی ملک^۲ در عرصه‌ی مطالعات سکه‌های ایران باستان، نقش مهمی ایفا می‌کند و حتی برخی از دیدگاه‌های این محققان از جمله نظریه‌ی جلال دیلمقانی درباره‌ی

۱. رک: فهرست منابع.

M. I. Mochiri, 1972: *Études de numismatique iranienne sous les Sassanides. I*, Teheran.
_____, 1977: *Étude de numismatique iranienne sous les Sassanides et Arabe-Sassanides. II*, Teheran (Second Ed., Leiden 1983).

بخشی از آثار بالا در سال‌های اخیر با این عناوین به فارسی ترجمه شده‌اند: امینی، امین. (۱۳۸۹). *سکه‌های ساسانی*. تهران: پازینه؛ *سکه‌های عرب - ساسانی*. تهران: پازینه.

_____, 1981: A Pahlavi Forerunner of the Umayyad Reformed Coinage, *JRAS* 2, 168-172.

_____, 1982: A Sasanian-Style Coin of Yazid b. Mu'awiya, *JRAS* 3, 137-141.

_____, 1983a: A Coin of Khusraw III's Third Year, *NC* 23, s. 7, 221-223.

_____, 1983b: Deux monnaies de «Šābuhr» au type de Kavād I, *Studia Iranica* 12, and 239-242.

_____, 1985a: Garmkirmān: a Sasanian and Early Islamic Mint in Kirmān Province, *NC* 145, 109-122.

_____, 1985b: À propos d'une médaille d'or de la reine Bōrān, *Studia Iranica* 14/2, 241-243.

_____, 1986: Arab-Sasanian Civil War Coinage: Manichaeans, Yazidiya and other Khawārij, Leiden.

_____, 1989: Événements historiques, localisations géographiques et indice chronologique attestés par les monnaies de Shāpūr II, *Iran* 27, 39-49.

_____, 1991: Titulature de Shāpūr II, *Iran* 29, 13-22.

_____, 1996: Petite liste de quelques ateliers sassanides inédits, *Iran* 34, 61-78.

_____, 1998a: Réemploi de coins des monnaies sassanides, *NC* 158, 103-111.

_____, 1998b: Les monnaies de Kavād I à double effigie, in *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies held in Cambridge, 11th to 15th September 1995*, ed. N. Sims-Williams, I, Wiesbaden, 45-54.

_____, 1998c: The Mint Signature of the Mint Place of Yazd, *ONSN* 155, 10-11.

_____, 1998d: Une suite aux ateliers de Perside, *Iran* 36, 77-84.

_____, 1999: Notice Concerning Some Rare Sasanian Coins, *ONSN* 159, 7.

_____, 2005: Foundation of Veh-z'Āmid-Kavād, *ONSN* 182, 6-7.

_____, 2009: Une monnaie de Khusraw I de l'atelier de Samarcande, in *Trésor d'Orient. Mélanges offerts à Rika Gyselen*, eds. Ph. Gignoux, Ch. Jullien, F. Jullien, *Studia Iranica. Cahier 42*, Paris, 237-244.

۲. برای آگاهی بیشتر نک:

Malek, H. M., 1993a: A Seventh-Century Hoard of Sasanian Drachms, *Iran* 31, 77-93.

دوران تاریک تاریخ اشکانیان که بر اساس مطالعات سکه‌شناختی ارائه شد، زمینه‌ساز مطالعات نو در این عرصه بوده است و از شهرت جهانی برخوردار است.^۱ به این ترتیب بازشناسی نقاط قوت و ضعف پژوهش در حوزه‌ی سکه‌های ایران باستان و بررسی موانع و فرصت‌های پیش رو، زمینه‌ساز رویکردی نو و پویا در ساختار مطالعات بومی ایران باستان خواهد بود.

نتیجه‌گیری

با توجه به پیشینه و وضعیت موجود سکه‌شناسی در ایران و با استفاده از روش SWOT نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها^۲ در عرصه‌ی مطالعات سکه‌شناسی را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

-
- _____, 1993b: A Survey of Research on Sasanian Numismatics, NC 153, 227-269.
_____, 1993c, An Unusual Drachm of the Sasanian King Hormizd V or VI, Numismatic Circular 101/2, 46-47.
_____, 1993d: Xusro II or Xusro IV: a Reply, ONSN 137, 7.
_____, 1993/94: The Dābūyid Ispahbads of Ṭabaristān, AJN, 5-6 (1993-94), 105-160.
_____, 1994: An Obol of the Sasanian King Vahram IV, ONSN 142, 5-6.
_____, 1995a: The Coinage of the Sasanian King Kavād II (AD 628), NC 155, 119-129.
_____, 1995b: A Fifth Century Hoard of Sasanian Drachms (AD 399-460), Iran 33, 67-84.
_____, 1996a: Two Groups of Fifth-Century Sasanian Drachms, NC 156, 327-331.
_____, 1996b: A Hoard Group of Drachms of the Dābūyid Ispahbads and Early Abbāsīd Governors of Tabaristān, NC 156, 175-191.
_____, 2002: The Sasanian King Khusrau II (AD 590/1-628) and Anāhitā, NIB 2/1, 23-40.
_____, 2004: The Dabuyid Ispahbads and Early 'Abbasid Governors of Tabaristan: History and Numismatics, London.
Malek, H. M., Sarkhosh Curtis, V. 1998, History and Coinage of the Sasanian Queen Bōrān (AD 629-631), NC 158, 113-129.

۲. برای آگاهی بیشتر نک:

- Jalal Dilmaghani, 1986: "Parthian Coins from Mithradate II to Orodes II", NC 146, 216-224.
۳. تحلیل SWOT مبتنی بر شناخت وضع موجود بر اساس بررسی عوامل محیط درونی و بیرونی، نخستین بار در سال ۱۹۵۰ میلادی مطرح شد و به عنوان ابزار مفید مدیریتی شناخته شد. SWOT سرواژه عبارات قوت‌ها (Strengths)، ضعف‌ها (Weaknesses)، فرصت‌ها (Opportunities) و تهدیدها (Threats) است.

نقاط قوت:

- ۱- پیشینه‌ی ایران به عنوان یکی از نخستین مروجان ضرب سکه؛
- ۲- فراوانی جامعه‌ی آماری سکه‌ها در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی داخل و خارج ایران؛
- ۳- امکان دسترسی به جامعه‌ی نمونه‌ی سکه‌ها در ایران؛
- ۴- کیفیت مناسب سکه‌ها برای بررسی؛
- ۵- نقش نظام پولی ایران در تاریخ اقتصادی منطقه.

نقاط ضعف:

- ۱- فقدان مطالعات علمی مستمر؛
- ۲- عدم تعامل محققان و کارشناسان صاحب‌نظر؛
- ۳- عدم آشنایی استادان و اعضای هیئت علمی رشته‌های مرتبط؛
- ۴- عدم آشنایی راهنمایان و کارشناسان موزه‌ها؛
- ۵- فقدان نظام آموزش علمی و هدفمند در آموزش و پرورش و آموزش عالی؛
- ۶- عدم استفاده از پتانسیل‌های بالقوه‌ی دانش سکه‌شناسی در آموزش تاریخ؛
- ۷- عدم انتقال تجارب و یافته‌های علمی به نسل جدید علاقه‌مند به این حوزه؛
- ۸- ارائه‌ی پژوهش‌های سست و غیرعلمی به صورت مقاله یا سخنرانی؛
- ۹- موانع اداری و اجرایی برای مطالعه‌ی سکه‌ها در موزه‌ها.

فرصت‌ها:

- ۱- تعامل محققان و کارشناسان صاحب‌نظر برای انسجام مطالعات مستمر و هدفمند؛
- ۲- برگزاری نشست‌های ماهانه و بررسی تخصصی مباحث مرتبط؛
- ۳- ایجاد انجمن سکه‌شناسی ایرانی؛
- ۴- تهیه‌ی دایره‌المعارف سکه‌شناسی ایران که به عقیده‌ی برخی محققان مهم‌ترین هدف به شمار می‌رود؛
- ۵- انتشار فصلنامه یا سالنامه‌ی علمی؛

- ۶- آموزش کارشناسان حرفه‌ای در موزه‌ها؛
- ۷- ارتقای سطح علمی موزه‌های تخصصی سکه و امکان عضویت آن‌ها در کمیته‌ی بین‌المللی موزه‌های سکه و بانکداری (ICOMON)؛
- ۸- برگزاری همایش‌های بین‌المللی و تعامل با محققان غیر ایرانی؛
- ۹- تثبیت جایگاه محققان ایرانی در مطالعات سکه‌های ایران باستان؛
- ۱۰- استفاده از دانش سکه‌شناسی برای طرح مباحث نو در عرصه‌ی مطالعات تاریخی.

تهدیدها:

- ۱- ادامه‌ی وضع موجود مبتنی بر پراکندگی مطالعات و فقدان تعامل محققان و کارشناسان صاحب‌نظر؛
- ۲- انحراف مطالعات سکه‌شناسی به علت ارائه‌ی دیدگاه‌های غیر علمی؛
- ۳- رکود بیش از پیش مطالعات سکه‌شناسی و وابستگی به مطالعات غیر ایرانی؛
- ۴- ناآگاهی محققان تاریخ ایران باستان از اطلاعات موجود در سکه‌ها.

منابع

- آورزمانی، فریدون. (۱۳۶۹-۱۳۶۸). «بررسی سکه‌های ساسانی». **فروهر**. ش ۳۱۳ تا ۳۲۱. خرداد و تیر ۱۳۶۸. آذر و دی ۱۳۶۹.
- _____ (۱۳۷۴). «پرتوی بر دوران تاریک فرمانروایی پوران‌دخت». **وهومن**. ش ۹.
- _____ (۱۳۷۷). «نگرشی بر بازتاب‌های اجتماعی دین بر سکه‌های ایران». **وهومن**.
- ش ۷ و ۸.
- ابن‌خلدون، عبدالرحمن بن محمد. (۱۴۰۸). **دیوان المبتدأ و الخبر فی تاریخ العرب و البربر و من عاصروهم من ذوی الشأن الأكبر**. تحقیق خلیل شحاده. بیروت: دار الفکر.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان. (۱۳۷۱). **دررالتیجان فی تاریخ بنی الاشکان: تاریخ اشکانیان**. به کوشش نعمت احمدی، تهران: اطلس.

- _____ . (۱۳۵۳). *روزنامه‌ی خاطرات اعتمادالسلطنه*. با مقدمه‌ی ایرج افشار. تهران: امیرکبیر.
- _____ . (۱۳۵۰). *المآثر و الآثار (چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهای ناصرالدین شاه)*. به کوشش ایرج افشار. ج ۱. تهران: اساطیر.
- امینی، امین. (۱۳۸۹). *سکه‌های ساسانی*. تهران: پازینه.
- _____ . (۱۳۸۹). *سکه‌های عرب - ساسانی*. تهران: پازینه.
- «به یاد عزیزی سفرکرده» (۱۳۷۸). *باستان پژوهی*. ش ۴. ص ۷۶.
- پاکزادیان، حسن. (۱۳۸۷). *تاریخ و گاهشماری در سکه‌های اسپهبدان و حکام عرب در تبرستان، بررسی و تحلیل تاریخ‌های نقر شده بر مسکوکات تبرستان*. تهران: _____ . (۱۳۸۵). *تاریخ و گاهشماری در سکه‌های ساسانی*. تهران.
- _____ . (۱۳۸۹). *تاریخچه پیدایش خط، اعداد و تاریخ‌گذاری در سکه‌ها و کتیبه‌ها*. تهران.
- _____ . (۱۳۸۷). *راهنمای معلم در بررسی موضوعی سکه‌های ایران*. تهران.
- _____ . (۱۳۸۷). *سکه‌های الیمایی*. تهران.
- ترابی طباطبائی، سید جمال. (۱۳۷۱). *سکه‌های ماشینی ایران و مقدمه‌ای بر سکه‌شناسی*. تهران: انتشارات فروغ آزادی.
- جعفری مذهب، محسن و دیگران. (۱۳۹۱). *تاریخ‌شناسی*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۴۲). «نگاهی به کلاه پارسیان در روزگار هخامنشیان». *هنر و مردم*. ش ۱۳. صص ۱۹-۲۳.
- _____ . (۱۳۴۱). «یکی دیگر از رازهای تخت جمشید. کشف شکل و چگونگی درفش شاهنشاهان هخامنشی». *هنر و مردم*. ش ۲. ص ۲۰.
- رابینو دی بورگوماله، لویی. (۱۳۵۳). *آلبوم سکه‌ها، نشان‌ها و مهرهای پادشاهان ایران از سال ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸ میلادی*. تهران: مؤسسه‌ی سکه‌شناسی ایران و انتشارات امیرکبیر.

- سرفراز، علی اکبر و فریدون آورزمانی. (۱۳۷۹). **سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه**. تهران: سمت.
- شیبانی، ژان. (۱۳۵۳). **سفر اروپاییان به ایران**. ترجمه‌ی سید ضیاءالدین دهشیری. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- عقیلی، عبدالله. (۱۳۸۹). **پول و سکه**. تنظیم و بازبینی علی بهرامیان. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- علی‌پور، ماندانا. (۱۳۸۷). «**نشانه‌شناسی سکه‌های ایران باستان**». **نقش‌مایه**. ش ۱. صص ۱۹-۳۶.
- غلامی، کیارش. (۱۳۹۲). **سکه‌های اشکانی: بازنگری تاریخ و سکه‌شناسی اشکانیان**. تهران: پازینه.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۲۷۷ ق. / ۱۲۳۹ ش.). **ترتیب القاموس و القابوس الوسیط**. چاپ سنگی.
- قهرمانی، ابوالفتح. (۱۳۴۹). «**سکه نشان قومیت و آزادگی**». **هنر و مردم**. د ۸-۹. ش ۹۲. صص ۲۱-۳۵.
- کسروی، احمد. (۱۳۱۱). «**سکه یا سند تاریخی مهم**». **ارمغان**. ش ۴. س ۱۳. صص ۲۲۵-۲۲۸.
- _____ (۱۳۱۲). «**سکه‌شناسی**». **پیمان**. ش ۷. س ۱. صص ۲۳-۲۴.
- «**گفت و شنودی با خانم دکتر بیانی، بانوی سکه‌شناس ایرانی (حرف‌های شنیدنی از موزه سکه)**». **هنر و مردم**. ش ۱۳۶ و ۱۳۷. صص ۷۹-۸۳.
- **مشخصات کلی برنامه و سرفصل کارشناسی پیوسته باستان‌شناسی**. گروه علوم انسانی. کمیته‌ی برنامه‌ریزی تاریخ و باستان‌شناسی. مصوب چهل و دومین برنامه‌ی شورای عالی برنامه‌ریزی. مورخ ۱۳۶۵/۲/۶.
- **مشخصات کلی برنامه و سرفصل کارشناسی ناپیوسته‌ی باستان‌شناسی**. گروه علوم انسانی. کمیته‌ی برنامه‌ریزی تاریخ و باستان‌شناسی. مصوب پانصد و سی و پنجمین جلسه‌ی شورای گسترش آموزش عالی. مورخ ۱۳۸۳/۱۱/۳.

- مشخصات کلی برنامه و سرفصل کارشناسی ارشد زبان‌های باستانی ایران و بین‌النهرین. گروه علوم انسانی، کمیته‌ی برنامه‌ریزی تاریخ و باستان‌شناسی. مصوب سیصد و هشتاد و هشتمین جلسه‌ی شورای عالی برنامه‌ریزی. مورخ ۱۳۷۸/۱۱/۱۷. صص ۱۰-۲۵.
- مشیری، محمد. (۱۳۵۴). «مؤسسه‌ی سکه‌شناسی ایران». گوه‌ر. ش ۲۷. صص ۲۱۹-۲۲۱.
- مشیری، ملک ایرج. (۱۳۵۲). «سکه‌های ساسانی». فرهنگ ایران باستان. س ۱۲. ش ۱۵. صص ۳۳-۵۱.
- _____ «ضربخانه‌های ایران در دوران ساسانی». فرهنگ ایران باستان. س ۱۲. ش ۱۵. صص ۵۸-۹۲.
- موقر، مجید. (۱۳۳۱). «ایران مهد تمدن و سرزمین هنر و صنعت است». مهر. ش ۱. صص ۴۳-۴۶.
- _____ (۱۳۳۱). «فواید معنوی سکه‌شناسی». مهر. ش ۳. صص ۱۸۴-۱۹۰.
- ویژه منبع‌شناسی و سکه‌شناسی ایران باستان (۱۳۹۱). کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. ش ۱۷۸. س ۱۶.
- یلفانی، رامین. (۱۳۸۰). «دو سخنرانی در موزه تماشگاه پول». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. ش ۴۹. صص ۹۸-۹۹.
- _____ (۱۳۷۸). «سخنرانی‌های موزه تماشگاه پول». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. ش ۲۳. ص ۲۹.

معرفی مقالات متعدد هر نویسنده بر اساس تاریخ انتشار آن‌هاست.

- Assar, G. R. F. (2000) *Recent Studies in Parthian History: Part I*, "The Celator", 14:12, 6-22.
- Assar, G. R. F. (2001a) *Recent Studies in Parthian History: Part II*, "The Celator", 15:1, 17-27, 41.
- Assar, G. R. F. (2001b) *Recent Studies in Parthian History: Part III*, "The Celator", 15:2, 17-22.
- Assar, G. R. F. (2003a) *A Revised Parthian Chronology of the Period 141-145 BC*, 1-94. Only available on PDF file at <http://groups.yahoo.com/group/Iranica-L/files/Parthians/CompositeRevised.doc>

- Assar, G. R. F. (2003b) *Parthians Calendar at Babylon and Seleucia on the Tigris*, "Iran", 41, 171-191.
- Assar, G. R. F. (2004) *Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers. 1*, "Parthica", 6, 69-93.
- Assar, G. R. F. (2005a) *The Genealogy of Parthian King Sinatruces (93/2-69/8 BC)*, "The Journal of the Classical and Medieval Numismatic Society", 6:2, 16-33.
- Assar, G. R. F. (2005b) *A Revised Parthian Chronology of the Period 165-91 BC*, "Electrum", 11, 87-158.
- Crawford, Michael. H.; Ligota, C. R. (2011). "Have you ever considered collecting ancient coins?" *Your News Letter*, 4.
- Curtis, V. S.; Askari, M. E; Pendleton, E. J., Hodges, R.; Safi, A –A.(2010) **Sasanian Coins. A Sylloge of the Sasanian Coins in the National Museum of Iran (Muzeh Melli Iran)**, Tehran. Volume 1. Ardashir I – Hormizd IV. Royal Numismatic Society Special Publication No. 47. London
- Curtis, V. S.; Askari, M. E; Pendleton, (2012), **Sylloge of the Sasanian coins in the National Museum of Iran: Volume 2 (Khusrau II - Yazgard III)**, Royal Numismatic Society Special Publication, London.
- Daryae, Touraj; Gariboldi, Andrea (2010). **A Bibliography of Sasanian and Arab- Sasanian Numismatics (1793-2010)**, UC Irvine & University of Ravenna, <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/eSasanika-20-daryae-gariboldi.pdf>
- Dilmaghani, Jalal (1986). "Parthian Coins from Mithradate II to Orodes II", NC 146, 216-224.
- Fulvio, Andrea (1517). **Illustrium Imagines**, The Bavarian Library, Digitized in Jun 23, 2009, Goolge eBook.
- Marcel, Henry (1907). **La Bibliotheque Nationale: batiments, collections, organization, Departement des estampes, Departement des medailles et antiques**, Librairie Renouard; H. Laurens.
- Mochiri, M. I. (1972). **Études de numismatique iranienne sous les Sassanides. I**, Teheran.
- _____. (1977). **Étude de numismatique iranienne sous les Sassanides et Arabe-Sassanides. II**, Teheran (Second Ed., Leiden 1983).
- _____. (1981). **A Pahlavi Forerunner of the Umayyad Reformed Coinage**, JRAS 2, 168-172.
- _____. (1982). **A Sasanian-Style Coin of Yazid b. Mu'āwiya**, JRAS 3, 137-141.
- _____. (1983a). **A Coin of Khusraw III's Third Year**, NC 23, s. 7, 221-223.
- _____. (1983b). **Deux monnaies de «Šābuhr» au type de Kavād I**, Studia Iranica 12, and 239-242.
- _____. (1985a). **Garmkirmān: a Sasanian and Early Islamic Mint in Kirmān Province**, NC 145, 109-122.
- _____. (1985b). **À propos d'une médaille d'or de la reine Bōrān**, Studia Iranica 14/2, 241-243.

- _____. (1986). **Arab-Sasanian Civil War Coinage: Manichaeans, Yazidiya and other Khawārij**, Leiden.
- _____. (1989). **Événements historiques, localisations géographiques et indice chronologique attestés par les monnaies de Shāpūr II**, Iran 27, 39-49.
- _____. (1991). **Titulature de Shāpūr II**, Iran 29, 13-22.
- _____. (1996). **Petite liste de quelques ateliers sassanides inédits**, Iran 34, 61-78.
- _____. (1998a). **Réemploi de coins des monnaies sassanides**, NC 158, 103-111.
- _____. (1998b). **Les monnaies de Kavād I à double effigie**, in Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies held in Cambridge, 11th to 15th September 1995, ed. N. Sims-Williams, I, Wiesbaden, 45-54.
- _____. (1998c). **The Mint Signature of the Mint Place of Yazd**, ONSN 155, 10-11.
- _____. (1998d). **Une suite aux ateliers de Perside**, Iran 36, 77-84.
- _____. (1999). **Notice Concerning Some Rare Sasanian Coins**, ONSN 159, 7.
- _____. (2005). **Foundation of Veh-zĀmid-Kavād**, ONSN 182, 6-7.
- _____. (2009). **Une monnaie de Khusraw I de l'atelier de Samarcande**, in Trésor d'Orient. Mélanges offerts à Rika Gyselen, eds. Ph. Gignoux, Ch. Jullien, F. Jullien, Studia Iranica. Cahier 42, Paris, 237-244.
- Ogilvie, Brian W. (2000). **Petrarch Historicism and the Purpose of Philosophy**, Paper for presentation at the 35th International Medical Congress, Western Michigan University, Kalamazoo.
- Simpson, D. P. (1975). **Cassell's New Latin-English, English- Latin Dictionary**, London: Cassell,
- Simpson, J. A. & Weiner E. S. C. (1989). **The Oxford English Dictionary**, Vol. X (Moul-Ovum), Oxford: Clarendon Press.
- Tranquillus, Suetonius (1913). **The Lives of Twelve Caesars**, Loeb Classical Library.
- Malek, H. M., (1993a). **A Seventh-Century Hoard of Sasanian Drachms**, Iran 31, 77-93.
- _____. (1993b). **A Survey of Research on Sasanian Numismatics**, NC 153, 227-269.
- _____. (1993c). **An Unusual Drachm of the Sasanian King Hormizd V or VI**, Numismatic Circular 101/2, 46-47.
- _____. (1993d). **Xusro II or Xusro IV: a Reply**, ONSN 137, 7.
- _____. (1993/94). **The Dābūyid Ispahbads of Ṭabaristān**, AJN, 5-6 (1993-94), 105-160.
- _____. (1994). **An Obol of the Sasanian King Vahram IV**, ONSN 142, 5-6.
- _____. (1995a). **The Coinage of the Sasanian King Kavād II (AD 628)**, NC 155, 119-129.

_____. (1995b). **A Fifth Century Hoard of Sasanian Drachms (AD 399-460), Iran 33, 67-84.**

_____. (1996a). **Two Groups of Fifth-Century Sasanian Drachms**, NC 156, 327-331.

_____. (1996b). **A Hoard Group of Drachms of the Dābūyid Ispahbads and Early Abbāsīd Governors of Tabaristān**, NC 156, 175-191.

_____. (2002). **The Sasanian King Khusrau II (AD 590/1-628) and Anāhitā**, NIB 2/1, 23-40.

_____. (2004). **The Dabuyid Ispahbads and Early 'Abbasid Governors of Tabaristan: History and Numismatics**, London.

Malek, H. M., Sarkhosh Curtis, V. 1998, **History and Coinage of the Sasanian Queen Bōrān (AD 629-631)**, NC 158, 113-129.

<http://www.banksepah.ir/module/News/Shownews/page-1301.aspx?NewsId=1169>

<http://www.cgie.org.ir/fa/news/3275>

<http://www.icomon.org/en/membership/10/icom-and-icomon>

http://www.modares.ac.ir/Schools/hum/Academic_Staff/rtd/~khademif/3

<http://www.nationalmuseumofiran.ir/webforms/fa/general/about.aspx>

<http://www.numismatics.org/About/History>

<http://www.ptc.ac.ir/Show.php?SID=673>